

*Метафизическо и постметафизическо мислене
Metaphysical and Post-Metaphysical Thinking*

ЛЕВ ШЕСТОВ, ЛЕВ ТОЛСТОЙ И ОТКРОВЕНИЯТА НА СМЪРТТА

Нина Димитрова

Българска академия на науките

Резюме. Статията представя опитите на Лев Шестов за деконструкция на традиционната метафизика, основана на разума и negliжираща смъртта като фундаментален въпрос за философско изследване. Обсесията на Шестов от темата за смъртта е обяснена, освен с неговата главна нагласа за „безпочвеност“, също и с някои факти от биографията му. Показано е как тази силна антиметафизична нагласа и борбата срещу самоочевидните истини довеждат до специфична екзистенциалистка философия на вярата. Според Шестов философията е начин на живот, а не теоретична рефлексия. Въз основа на тази интерпретация се разглежда отношението на Шестов към Лев Толстой като към философ *par excellence*. В текста се анализира фасцинацията на Шестов от някои късни работи на Толстой, специално от неговите „Записки на един луд“, тълкувани от руския мислител като същинско откровение на смъртта.

Keywords: Lev Shestov, Lev Tolstoy, Revelations of death, Metaphysics, Deconstruction of reason, Philosophy of faith, Self-evident truths, Job

Смъртта е събитие, което за Лев Шестов фундамира всяка същинска метафизика; с тази, която го negliжира, той води борба през целия си живот. Още преди смъртта – най-голямата беда, сполетяваща човека, да стане факт и от личната му биография (с гибелта на сина му през Първата световна война), руският мислител отрежда първостепенно значение на връзката между философията и смъртта: „Докато смъртта не се появи на хоризонта на човека, той още е младенец във философията. Само великите потреси откриват на човека последната тайна“, казва Шестов в издадените посмъртно ръкописи от 1911–1914 г. под надслова „Само с вяра – *Sola Fide*“ (Шестов, 1966: 64).

Шестов често цитира Платон и представата му за философията като подготовка за смъртта, за да има също тъй честите поводи да противопоставя собственото си виждане за тази връзка. Екзистенциалистката – като единствена и изключителна – ориентация на мисълта у Шестов, го насочва към демонтаж на основаните на разума интелегентни конструкти, най-важният от които е традиционната метафизика с нейните самоочевидни истини. На доминацията на разума първоначално е противопоставена алтернативата на адогматичното,

безпочвено мислене, а на по-късен етап – един специфичен тип религиозна философия. Философстването за Шестов е не рефлексия над обкръжаващия ни свят (много ясно това твърдение той изказва в постоянните си спорове с Хусерл), а *борба* – борба с всички ужаси, причакващи човека в живота, най-голям сред които е смъртта, страшният враг на човека.

Смъртта, въпреки Платон, е безумно мъчителна и безобразна. Обратно – животът, постиганият сетивно свят с цялото му разнообразие, не само че не е зло, а е скъпоценен дар. Очарованието си светът дължи именно на съдържащите се в него тайнства, на обстоятелството, че не е рационално постижим докрай. В своите „Духовни упражнения“ (*Exercitia spiritualis*) Шестов казва следното относно *задачата на философията*: „Философите се стремят да *обяснят* света, за да може всичко да стане видимо, прозрачно, да няма нищо или да е колкото се може по-малко проблематичното и забуленото в света. Не би ли следвало, напротив, да се стремим да покажем, че даже там, където на хората всичко им се струва ясно и разбираемо, то е необичайно загадъчно и тайнствено?“ (Шестов, 1930: 180). Темата за изгубеното очарование на този свят и особено темата за смъртта започват да присъстват у Шестов особено натрапчиво след личната му трагедия от времето на Първата световна война. (Да си припомним как Николай Фьодоров създава грандиозния си план за тоталното възкресение на мъртвите също под влияние на впечатлението от смъртта на най-скъпия за него човек.) Несъмнено това трагично събитие окончателно пренасочва адогматичните и *безпочвени* търсения на мислителя в опити за постоянна деконструкция на разума, за „събуждане“ на човечеството, дремещо със своите самоочевидни истини, със своя създаден от самото него ред, със своите обичайности и здрав разум.

Философията на Шестов е химн на живота – на изпълнения с тайнственост и загадъчност живот, който бива тотално разрушен от разума и конструирания от него „самоочевидни“ истини. Като контрапункт на традиционната метафизика, философията за религиозния екзистенциалист е „изкуство, което се стреми да си пробие път през логическата верига от умозаключения и да изведе човека в безбрежното море на фантазията, на фантастичното, където всичко е еднакво възможно и невъзможно“ (Шестов, 1991: 26).

Антиметафизичната нагласа на Шестов цели да противопостави живия живот срещу идеите и вечните истини на разума. Капризът на живота същество стои над неодушевените норми и ценности. Живот срещу разум. Единното, Плотин, гностиците са вечните врагове на ценността на индивидуалното, дребните житейски радости, удоволствията от сетивността. С библейската фраза „твърде добро“ – „добро зло“ („И Бог видя всичко, което направи; и ето, беше твърде добро“ – Бит. 2 : 31), Шестов обозначава философстването си като благослов над живота и човека. Защиатавайки „правата“ на индивидуалното, единичното, самотно изправено в дръзновението си срещу „всички

ние“, той е в постоянна опозиция на това „всички ние“. Възгледите му са, разбира се, и отзвук от така силното за мислеща Русия от началото на XX век влияние на Ницше. Неоригинално звучи противопоставянето между „обикновения човек“ с неговия здрав разум и вървящия срещу него самотник от типа на Достоевскиевия „парадоксалист“. Според Шестов нормалният човек се чувства комфортно само когато го подкрепя и космическият, и общественят ред, докато самотните терзания предизвикват хорското негодувание и изглеждат като велико престъпление и против Бога.

Най-важният принцип на живота е, че всичко е възможно – несъвместим с ограниченията на разума, отразили се и върху традиционно разбраната метафизика. Последната утвърждава една представа за Бога като вписващ се в реда, създаден от човека и неговия разум. Така Бог не е кой знае колко по-различен от хората, след като пред Неговата свобода са изпречени същите препятствия, които стоят пред свободата и на хората. Човекът с неговите капризи и произвол, от една страна, и Бог с Неговите капризи и произвол – това се стреми да утвърди едновременно Шестов. Да се оправдаят/опровергаят тези твърдения от гледището на разума и неговите доводи, е невъзможно. Абсурдисткото и рационалното становище битуват сякаш в различни измерения и едва ли Шестов би приел коментара на Георгий Федотов за релевантен: „За чия собствено свобода призовава Шестов – за свободата на човека или за свободата на Бога? Ако човешкото и божественото „Аз“ се представят като абсолютен каприз, то няма никакви основания за Завет помежду им. Едното капризно „аз“ най-вероятно ще унищожи другото“ (Федотов, 1930: 262).

Ценностите на света се дължат за Шестов на това, че не са основани на разума, на неумолимите *самоочевидни истини* като „две по две прави четири“ (аналогът на *каменната стена* у любимия на Шестов Достоевски). Георгий Адамович, поетът и критикът, казва, че ако трябва да се изрази в схематична и опростена форма философията на Шестов, то не би могло да се намери по-експресивна фраза от тази, че две по две всъщност прави пет или даже шест, или, да кажем, сто и едно (Адамович, 2002).

Или както коментира в своите „Опадали листа“ и Василий Розанов – по своя също така неповторим маниер: „Смъртта превзема даже математиката. Две по две прави нула“ (Розанов, 1990: 278).

(Мотивиран в творчеството си от същия ужас от небитието, Розанов приема аналогично „пътуване“ във времето, връщайки се назад, към началото на вековете, но не към изначалното райско състояние, преди да са познати доброто и злото – бляна на Шестов, а към „подземния грохот на световните стихии“, както се изразява критикът Волжский за него: „С критиката си Розанов премина през историческото християнство, премина по-нататък и през Евангелието, през Христос на Голгота, в дълбините на сивата старина, отиде още по-далеч, отминавайки Гърция и Рим, на Изток, към иудейството,

към пантеистичната езическа мистика на древния Вавилон и Египет...“ (Волжский, 1906: 317)

Вижданията на Шестов за философията са в преднамерен контрапункт на академичната философия (той няма философско образование и често изтъква това обстоятелство). Философията е за него дело по-скоро на практическия, а не на теоретическия разум. Тя би трябвало да се занимава с дълбинните екзистенциални дилеми на човека, да е прицелена да „разрешава“ проблеми като страданието и смъртта – решение, непостижимо с възможностите на човешкия разум. Разумът не може да „реша“ проблема за смъртта, а смъртта заема очебийно важно място в размишленията на Шестов. (По-добре ще разберем това, ако имаме предвид неговата постоянна съпротива срещу всеки гностицизъм, отричащ „благостта“ на сътворения свят; срещу всяка нагласа, която по някакъв начин изказва съмнение в смисъла и ценността на този отсмен наш свят. Творението Божие е „твърде добро“ – ценното в него е животът на индивидуалното, единичното – неговите капризи, свобода и своеволие.)

За разбирането на спецификата на типа екзистенциалистко-религиозно философстване, утвърждаван от Шестов и „усъвършенстван“ с хода на годините, ни помага водената между него и Бердяев кореспонденция – по времето, когато и двамата са вече трайно установени в Париж – 1924 г. Укорите на Бердяев към Шестов са за неразбирането и недооценяването на християнството; за пренебрегването на обстоятелството, че Богът на Авраам, Исаак и Иаков е също така и Богът, открил се в Сина, и че възможността ни да познаем този Бог е именно само чрез Сина. От своя страна, Шестов упреква своя приятел за умозрителността, т.е. *рационализма* на изповядваната вяра: „Защо ти, който така страстно и неизтощимо търсиш Бога <...>, отиваш все пак за истината чрез „умозрението“? Когато ти, следвайки Бьоме, твърдиш, че без *не* не може да има *да*, именно по тоя начин поставяш веднъж завинаги истината на разума над откровението. А в Писанието е казано, че ако имате вяра колкото едно синапено зърно, за вас няма да има нищо невъзможно. И за Бог е възможно *да* без *не*, за Бог е възможна свободата и за него, и за твартата. Не е нужно да се пита за Бога добър ли е, защото всичко от Него е добро. Така учи Писанието – ние не го разбираме – но и не е нужно да го разбираме. Нужно е само да се научим да мислим без всякакви аргюи и да не смятаме, че само това, което изглежда възможно за нашето разбиране, е истина“ (Бердяев, Шестов, 1981: 307).

Можем да се доверим и на отзива на приятеля на Шестов Бенжамен Фондан: „Неговият дух <...> не може да бъде удовлетворен от високомерния декрет на науката, която е потънала до колене в механистичен или идеалистичен (което е още по-лошо) боклук; той не може да не види, че човекът, както и камъкът или чашата с вода на тая маса са само светлата половина на предметите, чиито корени са потънали по-дълбоко, в тъмата, която ще се наложи да бъде минирана, даже с цената на взрива на истината и с нея – на нашата личност...“ (Маркадэ, 1975: 158).

Шестов е име, което неизменно присъства в коментарите за философския екзистенциализъм като световно направление. Какво точно иде да рече това име обаче?

За псевдонима *Шестов* разказва в мемоарите си Арон Щайнберг: Шестов го бил измислил още през гимназиалните си години¹⁾, но едва много по-късно, вече въз основа на житейския опит, се разкрива пред него истинският, потайният смисъл на тази „кабалистика“. В разговор с приятеля си Щайнберг (запазил този разговор в тайна дълги години, както е изрично помолен) Шестов казва: „Кабалата в моя двусъставен псевдоним ми се откри значително по-късно. Да намекна на прощаване – моят псевдоним е като трицветен флаг. Три езика в една дума – Ш – ест – ов. „Ш“ е първата буква на немското Шварцман (черен човек). „Ест“ – est = е. А „ОВ“ – вие по-добре от всички знаете – е древноеврейският патриарх, родоначалникът. Ето шарадата – „Ш“, т.е. Шварцман Втори, е патриарх“ (Штейнберг, 2001). Или както я тълкува Богдан Лубардич в обстоятелството си изследване върху руския мислител, тази „кабалистика“ означава „Шварцман е Йов“; ОВ е обозначението за Йов (Лубардић, 2010: 59). Йов, библейският праведник, е любим персонаж на Шестов; едно от съчиненията му носи в заглавието си това име – „На везните на Йов“. В историята на Йов Шестов цени единствено момента, че за Бога няма нищо невъзможно. Той сякаш пренебрегва това, че един праведник бива сполетян от толкова несправедлива – като отговор на праведните му действия – съдба директно от Съдника на света, а акцентира върху факта, че Йов успява – и със смирение, и с дръзновение едновременно, да преобърне нещата в своя полза, да постигне *невъзможното* (в трактовката на Шестов Йов се сдобива не с ново семейство, а с *предшното*). (Тази необичайна трактовка предизвиква съпротивата у всеки, който е далеч от абсурдизма на Шестов. Така и Георгий Федотов например се възмущава: „Основното недоумение, предизвикано от книгата на Шестов, е свързано с името на Йов. Как може Шестов да поставя своята борба под знака на Йов, който води велик спор с Бога в името на справедливостта?“ (Федотов, 1930: 262)

Безнадеждните ситуации (*Йов ситуации*те, както са наречени днес в литературата) са болното място на руския мислител. Към едно от възможните обяснения ни насочва Владимир Паперний: „Шестов не разказва нищо определено на своите читатели за личните подробности от преживения от него опит на абсолютна безнадеждност, когато му е оставала само една надежда – на Бога (нещичко впрочем знаем [от биографичната книга за Шестов, издадена от дъщеря му Наталия Баранова-Шестова през 1983 – б. м. Н. Д.]: като дванадесегодишно момче е бил похитен от банда терористи, искащи откуп от баща му; пуснат е – без откуп – след половин година)“ (Паперный, 2003: 72).

Затова и способността на Бог да отменя станалото (включително най-съдбоносното – смъртта) е тази, която заляга като изначален екзистенциален мотив във всяко по-нататъшно метафизично надграждане от Шестов. Този мотив е търсен от него обаче не само в старозаветната книжнина; непрестанно е

цитиран от него и стихът на Матей за вярата като синапено зърно: „...и нищо няма да ви бъде невъзможно“ (Мат. 17: 20). Така и човекът, и Бог са свободни и всесилни в това, да променят/отменят станалото, случилото се, сред което най-страшното е, разбира се, смъртта...

Но философията не се занимава с това най-страшно. Защо? Логиката на Шестов е следната: ако смъртта е от „реда“, т.е. ако се вписва в естествения ход на нещата – възникване, траене, унищожение, то философията не я проблематизира – защо да ѝ се обръща *философско* внимание. Ако пък надделее другата оптика – че смъртта радикално нарушава „реда“, то тогава философията също няма защо да се занимава с нея – понеже тя се занимава с „реда“. Съвременната философия не тематизира смъртта. („Философите мълчаливо са се договорили да споменават за смъртта само за определени цели“ (Шестов: 1966, с. 70.) Философията, „дори тогава, когато се стреми на всичко да гледа *sub specie aeternitatis*, обикновено е *sub specie temporis*, дори философията на сегашния час. Затова хората толкова малко се съобразяват със смъртта – сякаш тя изобщо не съществува“ (Шестов, 2004: 178–179). За Шестов смъртта не е от „реда“, напротив, тя е „страшно, случайно нарушаване на обичайния ред на нашето съществуване. Самота, изоставеност, непрогледна тъмница, хаос, невъзможност за предвиждане и пълна неизвестност – може ли човек да приеме *това*?“ (Шестов, 2004: 161). И *тъкмо поради това – че смъртта е страшно нарушение на обичайния ред*, тя трябва да е основният въпрос на философията (Шестов, 2004: 185). И Шестов се опитва да философства именно *sub specie mortis*. Философията, изключила смъртта от своите интереси, се занимава с неотменимия, неумолимия и вечен ред (космос) – като забравя, че подредбата на хаоса в космос е именно човешко дело, дело на човешкия разум; че формулираните закони, правила и непоклатими истини са човешко и само човешко творчество, като вместо това ги припознава като „предвечни“ и „обективни“, т.е. като независими в съществуването си от същия този човешки разум, чийто плод са те. Нещо повече, философията ги припознава за божествени истини, за абсолюти, чиято трансцендентност, вечност и неизменност разумът не дръзва да оспори. Човекът, казва Шестов, „е създал фикцията, че не самият той твори своята истина, а че я взема готова; и не от някакво същество, подобно на него самия, тоест от същество живо, значи преди всичко непостоянно, променливо, капризно, а от ръцете на нещо, което не познава промени...“ (Шестов, 2004: 19). Самоочевидните истини са сътворени от човека, а претендират за вечно битие. Искането ми се в тази връзка да приведа и думите на Асен Игнатов, казани по повод на крайността на историческото време у Хайдегер, но които са тъкмо в подкрепа на това, как формулираните от разума истини са само конструкт: „...продуктите на една исторически съществуваща цивилизация не могат да бъдат извън нея, те са културно обусловени. Нашата техническо-научна цивилизация издигна теза-

та, че всемирът предшества по абсолютен начин човека във времето. Това е теза, която въпреки цялото си правдоподобие, обяснимо с научена дълга мисловна привичка, не е нищо друго освен конструкт. Нейното правдоподобие не е абсолютно, то е убедително само за онзи, който е приел принципите на мислене, свойствени за научно-техническата цивилизация. Самите доказателства, които се привеждат в полза на разглежданата теза, получават статуса си от същата тази цивилизация; тя решава какво е доказателство и какво не е (отново имаме работа с един мълчалив диктат, с един *collège invisible*)...“ (Игнатов, 1998: 255).

И така, логиката е извратила познавателната ни способност, научавайки ни да мислим по начин, изискван от интересите на нашето земно устройване. Има и трябва да има предел на властта на разума – нека неговите истини важат в областта на емпиричния свят, но да не прекрачват отвъд него, настоява Шестов. Откровението на смъртта показва най-чувствително тази разлика – всичко, което там, на земята, е било важно, отвъд е ненужно, отвъд е нужно друго. На „този свят“ сме в „плитчината на времето“ – „времето, чийто край не се вижда, потапя „значенията“ на живота в някаква иманентна нему Лета“ (Янакиев, 2005: 67). А в *другото* – там редът е тотално друг, там всичко е възможно, там е възможно *редът* да се обърне и да се окаже така, че Джордано Бруно да е изгорил кладата и Сократ да е възтържествувал над Мелет и Анит. Както казва Шестов, „там, където властва смъртта, правата на разума свършват“ (Шестов, 1966: 70).²⁾

Както е известно, Шестов проявява траен интерес към Толстой, прави го свой съмишленик наред с Достоевски, Киркегор, Паскал и т.н. Но защо се насочва той към творчеството на Толстой – който не признава никакви тайнства, който иска да рационализира християнството, изхвърляйки оттам именно тайнствата? И квалифицирайки ги като „магьосничество“, отговаряйки така на Църквата при официалното си отлъчване? Показателен е коментарът на Василий Розанов през 1901 г.: „Според признанието му [на Толстой] в християнството има тайни неща, именувани от християните тайнства. Само че той *не ги иска и ги порицава*...“ (Розанов, 1992: 257). (В „Опадали листа“ Розанов е още по-суров към Толстой: „Толстой изживя собствено дълбоко пошъл живот. За това той изобщо не се досещаше. Никакво страдание, никакъв „трънен венец“, никаква героична борба за убеждения и даже никакви особено интересни приключения. Пълна пошлост“ (Розанов, 1990: 238).) Какво привлича Шестов, постоянния защитник и свидетел на тайнствата в живота, към техния яростен отрицател в лицето на Толстой? Нима само фактът, че самото му творчество е именно такова тайнство и чудо, чието наличие авторът му отхвърля?³⁾ Може би в предположението на Георгий Адамович намираме отговора: „Главните книги на Толстой са сякаш потвърждение на това, че две по две е четири, при това в метафизически смисъл – иначе откъде биха били този

разкош и величавост на вдъхновението? Но Шестов издебва Толстой не на централния, главния път на неговото творчество, а на страничните пътечки и неочаквано намира в него могъщ съюзник при най-мъчителните си догадки“ (Адамович, 2002: 59).

На „страничните пътеки“ – и там е спотаен ужасът на Толстой от смъртта – една постоянна негова obsesia. Страхът от смъртта е овладял Толстой още от най-ранни юношески години, но силата на тези натрапчиви мисли за небитието и безсмислието на живота се проявява особено в последния му житейски период, както свидетелстват мнозина негови съвременници. И. Н. Янжул така и озаглавява своя спомен (от 1910 г.) за разговорите си с писателя – „Страх от смъртта“ („Страх смерти“): „При поредната *беседа за смъртта* аз забелязах с цел да го утеша <...>, че откъде накъде ще е толкова зает с въпроса за смъртта, след като със своите велики трудове е вече *безсмъртен* приживе и ще бъде такъв и след смъртта. На което той ми отговори: „Но аз нищо няма да чувствам и съзнавам“. В това свидетелство е отразено мнението на творческия човек, който не може да се примири със смъртта...“ (Янжул, 1980: 137).

Същото впечатление намираме и у Иван Бунин: „Той [Толстой], *щастливецът*, в живота е виждал само едно ужасно нещо. В кой живот? В руския, общоевропейския, в своя собствен семеен? Но всички тия животи са само капка в морето. И всички тия животи са ужасни, и в тях е непоносимо да се съществува, но най-ужасно е главното – непоносим е всеки човешки живот, „докато не е намерен неговият смисъл, спасението от смъртта“ (Бунин, 1937: 93).

Затова е и такъв голям афинитетът на Шестов към Толстой – аргументирайки се с постоянния цитат от Платон как философията не е нищо друго освен подготовка за смъртта и умирането, Шестов смята, че през последните десетилетия на живота си Толстой ни е дал образец на истинско философско творчество; или – по мярата на Платон – Толстой е философ *par excellence*. За разлика от съвременниците и наследниците на писателя, съзиращи у него предимно художника, Шестов, от позицията на една твърде своеобразна *философия на живота*, смята, че да не се признава Толстой-философът, значи от философията да се отнеме един от най-видните ѝ представители. И това е валидно дори тогава, когато у Толстой все още не се усеща явната obsesia от смъртта. Ето какво казва Шестов за „Война и мир“: „Гр. Толстой във „Война и мир“ е философ в най-добрия и благороден смисъл на тази дума, тъй като той говори за живота, изобразява живота с всичките му най-загадъчни и тайнствени страни. <...> Философията собствено трябва да започва там, където възникват въпросите за мястото и предназначението на човека в света, за неговите права и роля във вселената и т. н., т. е. именно тези въпроси, на които е посветена „Война и мир“ (Шестов, 1989: 86).

За Шестов е подвеждащ Толстоевият рационализъм; дълбинните му мотиви го девалидизират: „Ако на Толстой наистина е било присъщо това най-

верноподаническо отношение към разума, за което той така често и толкова високо говори, то той дори не би трябвало да замисля разказ [„Смъртта на Иван Илич“] върху толкова явно неразумна тема като смъртта. Човек умира – трябва да бъде погребан. Нима пред съда на разума не е празно любопитство, за да не кажа по-силна дума, да надзъртаме и да подслушваме какво става в душата на умирация?“ (Шестов: 2004: 150).

Шестов се обръща към творчеството на Толстой още приживе на писателя. В ранното му съчинение „Доброто в учението на граф Л. Толстой и Ф. Ницше“ все още не е изявена специфичната интрепретация, характерна за по-късните коментари на руския мислител; тук той е все още обзет от идеята за намирането на достойни аналози на Ницшевите шедьоври на родна почва.

В друг период от живота си – парижкия, Шестов многократно – както прави това и по отношение на другия руски колос – Достоевски, се обръща към „помощта“ от страна на Толстой, оказвана в непосилната битка с разума и последиците от властта му над човека. От 1920 г. датира съчинението „На Страшния съд (Последните произведения на Толстой)“, един от най-проникновените коментари на писателя в световен мащаб. Разбираемо в центъра на вниманието са и „Смъртта на Иван Илич“, и „Отец Сергей“, но емблематичен за Шестов е и акцентът върху един по-малко популярен литературен факт – върху разказа „Записките на един луд“, в който са залегнали автобиографични моменти. Шестов твърди, че този разказ може да се смята за ключ към цялостното творчество на Толстой. Описана е една случка през 1869 г., в Арзамас (под Нижни Новгород); сърцевината на разказа е сполетеният от внезапния ужас от смъртта богат помещик в разцвета на здравето и силите си. (Както пише през 1935 г. Шестов, „Толстой е усетил в живота си присъствието на някакъв страшен, отвратителен и неимоверно могъщ противник и е встъпил с него в последен и страшен бой“ (Шестов, 2001: 5.) От тази внезапност тръгва необяснимото за околните полудяване, отказ от безсмислието на предишните ежедневни грижи и радости, и „безпричинният“, безумен страх. Какво е естеството на този страх? Ще си послужим с отговора на Фьодор Степун: „За да разберем целия разказ, много е важно да си дадем сметка, че обхваналата Толстой боязнь от смъртта не е била страхливост. В Севастопол Толстой проявява безогледна храброст. Едва ли може да се съмняваме, че ако бе воювал и през 1869 г., отново би я проявил. Неговият страх от смъртта е нещо много по-дълбоко. Той усеща, че смъртта настъпва към него, а същевременно чувства, че нея не трябва да я има. Неговият страх е възмущение и протест срещу смъртността на човека“ (Степун, 2005: 5–6).

Точно това възмущение и протест срещу смъртността на човека, това ясно осъзнато негово безсилие „на границата на другото битие“ мотивира Шестов да включи и Толстой сред малцината свои постоянни спътници в предприеманите духовни странствания. В борбата срещу основаната на разума метафизика, в дръзкото начинание за тоталната му деконструкция, за утвърждаването на такава философия, в

която чрез вярата се обръща „редът“ и вече всичко е възможно – не само Сократ да не е изпил бучиниша, но и собственият син на Шестов да се завърне...

БЕЛЕЖКИ

1. „Както всички тогава, аз ненавиждах търгашеството (баща ми, знаете, беше крупен търговец – търгаш). Ако стана писател, а аз непременно исках да се прославя като писател, ще се отделя от бащината фамилия и ще си оставя в псевдонима само началната буква „Ш“. От бащиния вид занаят ще отсека главата – „търг“, и ще остане едно свободно „шество“, сродно на шествие, шествам, при това в обратна на бащината посока. И ще се получи какво? Шестов, ако се наставят последните две букви“ (Штейнберг, 2001).
2. „Шестов тълкува смъртта като директно *следствие* от ратиократичната и епистемократичната логоцентризация на битието, утвърдена в ущърб на изконната плуралистична свобода – произвола, където всичко е възможно...“ (Лубардић: 2010: 378).
3. Розанов: „Трябва твърде малко да се боиш от Бога, след като си получил от Него такъв чудесен дар, с магично действие върху човешките души, че да почнеш да го употребяваш за отричане на всички подобни чудеса Божии, предназначени да служат на хората в техните скърби и беди, за утеха и за поддръжка“ (Розанов, 1992: 258).

ЛИТЕРАТУРА

- Адамович, Г. (2002). Вячеслав Иванов и Лев Шестов (с. 243–263). В: *Адамович, Г. Одинокост и самота*. Санкт Петербург: Алетейя.
- Бунин, И. (1937). Из книги „Освобождение Толстого“. *Русские записки*, I, с. 93–130.
- Волжский (А. С. Глинка). (1906). Мистический пантеизм В. В. Розанова (с. 310–402). В: *Из мира литературных исканий*. Санкт Петербург.
- Игнатов, А. (1998). *Антропологическа философия на историята. За една философия на историята в постмодерната епоха*. София: Факел.
- Лубардић, Б. (2010). *Философија Лава Шестова. Апофатичка деконструкција разума и услови могућности религијске философије*. Београд: Институт за теолошка истраживања.
- Маркадэ, Ж.-К. (1975). Проникновение русской мысли во французскую среду (с. 150–166). В: *Русская религиозно-философская мысль XX века. Сборник статей под ред. Н. Полторацкого*. Pittsburgh, 1975.
- Розанов, В. (1992). *Религия, философия, культура*. Москва: Республика.
- Розанов, В. (1990). *Сочинения в двух томах, том 2*. Москва: Правда.
- Паперный, В. (2003). Лев Шестов о Толстом и Достоевском (с. 65–81). В: *Философско-эстетические искания в культурах Востока и Запада*. Санкт Петербург: Наука.

- Переписка и воспоминания. Николай Бердяев и Лев Шестов. Публикация Наталии Барановой-Шестовой. (1981). *Континент*, 30, с. 293–314.
- Степун, Ф. (2005). Религиозната трагедия на Лев Толстой. *Философски алтернативи*, 6, с. 3–22.
- Федотов, Г. (1930). Л. Шестов. На весах Иова. *Числа*, 2–3, с. 259–263.
- Шестов, Л. (1991). *Апотеоз на безпочвеността*. Прев. Дончо Дончев. София: Аргес.
- Шестов, Л. (1989). Добро в учении гр. Толстого и Ф. Ницше. *Вопросы философии*, 7, с. 59–128.
- Шестов, Л. (1930). Добро зело. *Числа*, 1, с. 169–188.
- Шестов, Л. (2004). *Съчинения в четири тома*, том 2. Прев. Н. Видева. София: Захарий Стоянов.
- Шестов, Л. (2001). Ясна поляна и Астапово. *Философски алтернативи*, 1, с. 3–11.
- Шестов, Л. (1966). *Sola Fide – Только верю*. Париж: YMKA press, 1966.
- Штейнберг, А. (2001). *Друзья моих ранних лет*. (Париж, „Синтаксис“, 1991). – <http://nivat.free.fr/livres/stein/00.htm>
- Янакиев, К. (2005). *Три екзистенциално-философски студии: Злото. Страданието. Възкресението*. София: Анубис.
- Янжул, И. (1980) Страх смерти. Разговор с графом Л. Н. Толстым (с. 120–140). В: *Альманах Прометей*, № 12. Москва.

LEV SHESTOV, LEV TOLSTOY AND REVELATIONS OF DEATH

Abstract. The text deals with Lev Shestov's attempts to deconstruct the traditional metaphysics based on reason and neglecting death as a fundamental question of philosophic study. Shestov's obsession with death is explained, not only by his main „groundless“ attitude, but also by some facts of his biography. It is shown how this strong anti-metaphysic attitude and the struggle against the self-evident truths, result into specific existentialist philosophy of faith. According to Shestov, philosophy is a way of life and not just theoretic reflection. That is why Lev Shestov referred to Leo Tolstoy as a philosopher par excellence. The text analyses Shestov's fascination by some late writings of Tolstoy, especially by his story „Diary of a madman“, interpreted by the Russian philosopher as a real revelation of death.

Prof. Nina Dimitrova, D. Sc.

✉ Bulgarian Academy of Sciences
Institute for the Study of Societies and Knowledge
13A, Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ninaivdimitrova@abv.bg